

İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (ö. 840/1436) ve Hadisçiliği*

Ahmet ÖZDEMİR**

Öz

Bu çalışmada İbnü'l-Vezîr'in ilmi kişiliği ve hadisçiliği incelenmiştir. Doğup büyüdüğü ve ilmi olarak geliştiği ortam analiz edilmiştir. Hocaları, eserleri ve Yemen'de bulunan fırkalarla ilişkisi yer verilen konulardandır. İsyanların ve mezhep savaşlarının çok yoğun olarak yaşandığı Yemen topraklarında İbnü'l-Vezîr'in fikirlerinin nasıl şekillendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, İbnü'l-Vezîr'in hadisi, muhaddisleri ve Hz. Peygamber'in sünnetini müdafaa etmek amacıyla muhaliflerine yazdığı reddiyeler sonucu meydana gelen eserlerinden hareketle, hadis ile ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İbnü'l-Vezîr, hadis, sahâbe, ahâd, sahîh, riçâl.

Ibn al-Wazîr's (d. 840/1436) and His Hadith Methodology

Abstract

This study examines Ibn al-Wazîr's (d. 840/1436) scientific personality and analyses the environment in which he grew up and was scientifically developed. It also includes the topics of his teachers, works and relations with the groups in Yemen. Besides, it endeavours to determine how Ibn al-Wazîr's ideas were shaped in the lands of Yemen where the rebellions and sectarian wars were very intense. In addition, it determines his views on the hadith by considering his works that are refutations, he wrote, against his opponents in order to defend the hadith, muhaddiths and the Sunnah of the Prophet.

Keywords: Ibn al-Wazîr, hadith, companions, âhâd, sahîh, riçâl.

Makale gönderim tarihi: 06.03.2018, kabul tarihi: 07.05.2018.

* Bu makale "İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (ö. 840/1436) Hayatı ve Hadisçiliği" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis A. B. D.

ORCID: 0000-0001-7281-0916

ozdemirahmet73@gmail.com

Atıf: Özdemir, Ahmet. "İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (ö. 840/1436) ve Hadisçiliği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018): 269-294.

Giriş

Çalışma konumuz olan İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (ö. 840/1436), hicri sekizinci asırda Yemen'de Zeydî bir çevrede yetişmiş ancak daha sonra özellikle Mekke'ye yaptığı ilmî yolculuklar neticesinde Zeydiyye mezhebinden vazgeçip selefi anlayışı benimsemiştir. İbnü'l-Vezîr'in selefi anlayışı benimsemesi üzerine söz konusu dönemde özellikle Mutezile ve Zeydiyye taraftarlarınınca eleştirilere maruz kalmıştır.

Müslümanların mezhep taassubundan ve batıl düşüncelerden kurtulmaları için onları, Kur'an ve sahih sünnetin şemsiyesi altında toplanmaya davet eden İbnü'l-Vezîr, Hz. Peygamber'in sünnetini, hadisi ve muhaddisleri savunmak amacıyla muhaliflerine reddiyeler ile cevaplar vermiştir. Bu reddiyeler neticesinde en önemli eseri olan *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım fi Zebbi 'an sünneti Ebi'l-Kâsım* meydana gelmiştir. İbnü'l-Vezîr'in yaşadığı coğrafyada onun ilmî seviyesini ifade etmek için kendisinden mutlak müctehid diye söz edilmiştir. Şevkânî (ö. 1250/1834), "*Şayet Yemen toprakları İbnü'l-Vezîr gibi bir âlim daha yetiştirememiştir denilirse abartı olmaz. İbnü'l-Vezîr'in tüm şeyhlerinin ilmi, bir kişide toplansa yine de onun ilmi, İbnü'l-Vezîr'in ilmine ulaşamaz*"¹ şeklinde kendisinden övgüyle bahsetmiştir.

Kendisinden müctehid diye söz edilen İbnü'l-Vezîr, başta kelim olmak üzere birçok yönüyle akademik çalışmalara konu olmuştur. Ancak yaptığımız çalışmada özellikle onun hadisçiliği üzerinde herhangi bir çalışmayı tespit edemedik. Bu çalışmada İbnü'l-Vezîr'in ilmi kişiliğinin yanında hadis ve sünnetle ilgili görüşlerinin tespiti amaç edinmiştir.

1. İbnü'l-Vezîr'in Hayatı ve İlmi Kişiliği

1.1. İsmi ve Nesebi

İbnü'l-Vezîr'in tam ismi, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed b. İbrahim b.

1 Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin min Ba'di'l-Karni's-Sâbi'* (Kâhire: Matbaatu's-Se'âdet, 1348), 2: 92.

Ali el-Yemânî'dir.² Künyesi Ebû Abdullâh, lakabı ise İzzuddîndir. Fakat daha çok dedesi Muhammed el-'Afi'f'ten almış olduğu "İbnü'l-Vezîr" lakabıyla meşhur olmuştur.³ İbnü'l-Vezîr, hicri 775 yılında Yemen'in Sevde bölgesinde doğmuştur.⁴ Babası, İbrahim b. Ali b. Murtezâ el-Hasen el-Yemenî, tüm ilimlerde söz sahibi olduğu için kendisinin "yed-i tulâ" diye nitelendirildiği ifade edilmektedir.⁵ İlim, nesep ve soy açısından köklü bir aileden gelen İbnü'l-Vezîr ailesinin, Yemen'de siyasi ve ilmî etkileri olmuştur.⁶

Yemen'in bütün beldelerini etkileyen, ayrıca ilim ve faziletiyle meşhur pek çok insanın ölümüne sebep olan veba hastalığı, aynı zamanda İbnü'l-Vezîr'in de ölümüne sebep olmuştur.⁷ Ardından birçok kıymetli eser bıraktıktan sonra hicri 840 yılında, Muharrem ayının 27. gecesinde 65 yaşında iken vefat etmiştir.⁸ Mezarı, San'a'daki "Ferve b. Mâsik" denilen bir mescidin yanındadır.⁹

1.2. İlim Tahsili ve Söz Konusu Dönemde Yemen'deki Fırkalara Karşı Tutumu

İbnü'l-Vezîr'in tahsil hayatının daha çocukluğunun erken yıllarından itibaren başladığını söylemek mümkündür.¹⁰ İçerisinde yetişmiş olduğu ortamı kendisi bizlere şu şekilde beyan etmiştir: "Ben büyük âlimlerin kürsülerinin önünde büyüdüm, basiret sahibi insanların gözleri önünde yetiştim ve terbiye edildim. Böyle bir ortamda gözümü bilgiden başka bir tarafa çevirmem söz konusu değildi."¹¹ Böyle verimli ilmi bir ortamda yetişen bir kişiden beklenen, öncelikli olarak çevresindeki âlimlerden istifade etmesi ve elinin altındaki ilmî eserleri mütalaa etmesidir.

2 Abdülvehhâb b. Abdurrahmân es-Sekseki el-Büreyhi, *Tabakâtu Sulehâ'il-Yemen*, thk. Abdullâh Muhammed Habeşi (San'a: Mektebetu'l-İrşâd, ts.), 20-23; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Asâru'l-Müellifin* (Beyrût: Dâru lhyâi Turâsi'l-Arabiyye, 1955), 2: 190-191; Hayruddin b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli, *el-Alâm* (yy., Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 2002), 5: 300; Ömer Rıza Kehhâle, *Mucemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi Kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1993), 3: 35-36; İsmail el-Akva, *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebbi 'an Sünneti Ebi'l-Kâsım* (Mukaddime), thk. Şu'ayp Arnavut (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 1: 13; Abdullâh Muhammed el-Habeşi, *Mesâdiru'l-Fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen* (Ebûdâbi: el-Mecme'u's-Sekâfi, 2004), 132-135; Sait Özervarlı, "İbnü'l-Vezîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV Yay., 2000), 240.

3 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81; İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebbi 'An Sünneti Ebi'l-Kâsım*, thk. Şu'ayp Arnavut (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 1: 101; el-Habeşi, *Mesâdiru'l-Fikri'l-İslâmî*, 37, 134; Ali b. Ali Câbir el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye" (Doktora Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, 1985), 36-39.

4 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81; Abulhay b. Abdilkerim el-Kettânî, *Fehresu'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mucemu'l-Meâcim ve'l-Meşihât ve'l-Muselselât* (Beyrût: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 2: 1124; Muhammed Sadik Hasanhan el-Kannuci, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Meâsiri't-Tirâzi'l-Ahiri ve'l-Evveli* (Katar: Vizâretu'l-Evkâf veş-Şunu'l-İslamiyye, 2007), 1: 332-334.

5 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81; Bağdatlı, *Hediyetu'l-'Arifin*, 2: 190.

6 Bkz. ez-Zirikli, *el-Alâm*, 6: 286; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 50-60.

7 Bkz. el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 123; el-Akva, *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 76.

8 Vefat tarihini, 822 ve 839 olarak belirtenler için bkz. Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 93; Bağdatlı, *Hediyetu'l-'Arifin*, 2: 190; Kehhâle, *Mucemu'l-Müellifin*, 3: 35; Kettânî, *Fehresu'l-Fehâris*, 2: 1124.

9 Bkz. el-Akva, *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 76; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 123.

10 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım fiz-Zebbi 'An Sünneti Ebi'l-Kâsım*, thk. Ali b. Muhammed el-'Umrân (yy., Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, ts.), 6 :1.

11 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 6.

İbnü'l-Vezîr, tahsil hayatına Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmekle başlamıştır. Daha sonra nahiv, sarf, me'ânî, beyan, fıkıh ve usûl ilimlerini tahsil etmiştir.¹² Edebî ilimler dâhil birçok ilmi ağabeyinden tahsil eden müellif, Tefsir ilmini, dönemin âlimlerinden Muhammed b. Hamza b. Muzaffer (ö. 836/1432)'den, Usûl ilimlerini ise Cemâluddin b. Ebi'l-Kâsım (ö. 836/1433)'dan ve Abdullâh b. Hasan ed-Devârî (ö. 800/1397)'den almıştır. İbnü'l-Vezîr, eğitimini San'a şehrinde sürdürerek orada Kâdî Ali b. Ebi'l-Hayr (ö. 836/1432)'dan ve Kâdî b. Yahya'dan (ö. ?) Zeydî ve Mu'tezilî kaynakları okumuştur.¹³

İbnü'l-Vezîr'in yetiştiği coğrafya, Zeydî anlayışın hâkim olduğu topraklardı. Onun da bu meşrepten etkilenmesi kaçınılmazdır. Aklı ilimlerde derinleşme, her meseleyi akıl ile sorgulama, istidlâl, cedel ve münazara, Zeydî anlayışın önemsendiği metotlardır. Bunu kendisi şöyle ifade etmiştir: "*Gençlik günlerimi kelâm öğrenmeye, sapık fırkaların görüşlerini düşünmeye verdim. Bu yolu tercih etmemin sebebi nazar ve istidlalin gerekliliği ve itikatta taklidin caiz olmadığına dair düşüncelerimdi.*"¹⁴ Dolayısıyla İbnü'l-Vezîr, gençlik yıllarında öncelikli olarak hem Mu'tezilî hem de Zeydiyye'nin temel referanslarını okumuştur.¹⁵ İlim tahsili için San'a, Sâd, Tâiz ve Mekke'ye birçok yolculuk yapan İbnü'l-Vezîr, bu sayede birçok âlimle görüşme ve onlardan istifade etme imkânı bulmuştur.¹⁶ Gençliğini kelâm ve nazari ilimlerle geçiren İbnü'l-Vezîr, tahsil ettiği bu ilimler neticesinde kesin bir sonuca ulaşamadığı için pişmanlık duygusuna kapıldığını, bu sebeple Kitap ve sünnete dönerek kendi ifadesiyle manevî açıdan şifa bulup rahatladığını belirtmiştir.¹⁷

İbnü'l-Vezîr'in özellikle Mekke'ye yaptığı yolculukların zihni dönüşümünde büyük tesiri olmuştur. Bu yolculuk, müellifin Mutezilî-Zeydî çizgisinden vazgeçip Ehl-i Sünnet'e meyletmesi noktasında büyük etkileri olmuştur. Özellikle kendisinden hadis okuduğu "Muhaddîsu'l-Harâm" olarak bilinen Abdullah b. Zuheyra (ö. 837/1433)'nın bunda etkisi çok fazladır.¹⁸ Bunu şu ifadelerinden anlıyoruz: "*Allah'ın kitabına ve Rasulünün sünnetine döndüm. Allah'a ve Rasulüne uyanlara öğüt ve irşat, İslâm'a muhalif olanlara da cevap ve delillerin bu iki esasta olması gerektiğini düşünüyorum.*"¹⁹

İbnü'l-Vezîr, Ehl-i Sünnet çizgisini benimseyince mutaassıp Zeydî ve Mutezilî taraftarlarınca eleştirilmiştir. Ancak o bu fırkaların ithamlarına rağmen var gücüyle insanları Kur'ân ve sünnete sarılmaya davet etmiştir. Bu davetine Zeydilerce

12 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2: 80-92; el-Akva', *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 14.

13 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2: 80-92; el-Kannucî, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 1: 332-333; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 45.

14 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 1: 202.

15 el-Akva', *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 14; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 46-47.

16 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2: 82; el-Kannucî, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 1: 332-334.

17 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 1: 201-203; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2: 92.

18 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2: 90; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 46; el-Akva', *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 15.

19 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 1: 202.

reddiyeler yazılınca o da onlara yazdığı eserlerle cevap vermiştir. İbnü'l-Vezîr kendisine duyulan husumeti; “*Ne zaman ki ben sağlam ipe yapıştım ve selefin yolunu kendime yol edindim. Sünnet-i seniyye düşmanları beni dillerine doladılar*”²⁰ şeklinde Hz. Peygamber’in sünnetine olan bağlılığına ve selefin yolunu takip etmesine dayandırmaktadır.

İbnü'l-Vezîr, taklidi terk edip ictihadda tercih yapacak kadar ilimde derinleşmiştir. Onun muasırları bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir: “*İçtihat, ricâl ve hadis konusunda geldiği seviyeye kimse gelememiştir.*”²¹ Şevkânî, onun ilminden söz ederken şu sözleri sarf etmiştir: “*Eğer İbnü'l-Vezîr’in tüm şeyhlerinin ilimleri, bir kişide toplansaydı o kişinin ilmi yine de İbnü'l-Vezîr’in ilmine ulaşamazdı. Şayet Yemen İbnü'l-Vezîr gibi bir âlim daha yetiştirememiştir dersem, abartmış olmam.*”²²

Son döneminde kendisini tamamıyla ibadete adayan İbnü'l-Vezîr, bu durumunu eleştirenlere *Tercihu Esâlibi'l-Kurân* adlı esrinde uzunca yazdığı şiirlerle cevaplar vermiştir.²³ Şevkânî, İbnü'l-Vezîr’in uzletinden şöyle söz etmiştir: “*Bütün her şeyiyle ibadete yöneldi. Başka şeylerle meşgul olmadı. Muasır muhalifleriyle arasında geçen kelâmî tartışmalar yüzünden, ömrünün geçen günlerine üzüldü... İbadetin tadını, insanlardan ayrı fakat Hak’la beraber olmanın hazzını aldı. Artık bunlar dışında her şey gözünde küçüldü.*”²⁴ Bu müellifin hayatındaki ikinci kırılma sayılabilir. Birincisi daha önce ifade edildiği üzere Zeydiyyenin görüşlerinden vazgeçip selefin düşüncelerini benimsemesi, ikincisi ise kendini tamamen ibadete verip âdeta uzlete çekilmesidir.

1.2.1. Hocaları ve Talebeleri

İbnü'l-Vezîr, yaptığı yolculuklar neticesinde şu kişilerden ilim tahsil etmiştir: Muhammed b. İbrahim et-Taberî (ö. 795/1392),²⁵ Abdullâh b. el-Hasen ed-Devvârî (ö. 800/1397),²⁶ es-Seyyid en-Nasır b. Ahmed (ö. 802/1399),²⁷ Muhammed b. Ahmed el-Yemânî eş-Şafîî (ö. 809/1406),²⁸ Muhammed Ebu'l-Huseyn el-Kastallânî (ö. 811/1407),²⁹ Nureddin Ali b. Mesud el-Hurucî (ö. 813/1409),³⁰ Carullâh b. Salih eş-Şeybânî (ö. 815/1410),³¹ Muhammed b. Abdullâh b. Zuheyra (ö. 817/1414),³²

20 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 13.

21 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 92; el-Akva, *el-'Avâsim ve'l-Kavâsim* (Mukaddime), 1: 17-20.

22 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 92; el-Kannuci, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 1: 333.

23 İbnü'l-Vezîr, *Tercihu Esâlibi'l-Kurân*, Kâhire: Matbaatu'l-Kâhire, 1349, 62.

24 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 92.

25 el-Akva, *el-'Avâsim ve'l-Kavâsim* (Mukaddime), 1: 14-25, 101-102; el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 80-85.

26 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 1: 381; ez-Zirikli, *el-Alâm*, 4: 98; el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 80.

27 ez-Zirikli, *el-Alâm*, V2: 347; el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 81.

28 el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 81.

29 el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 81.

30 el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 81.

31 el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 82.

32 Mekke'de Şafîî ekolünün en üst mercii olarak görülmüştür. (Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81).

Hâdî el-Vezîr (ö. 822/1419),³³ Süleyman b. İbrahim el-‘Ulvî (ö. 825/1421),³⁴ Ali b. Ahmed b. Muhammed Sellame (ö. 828/1424),³⁵ Muhammed b. Hamza b. Muzaffer (ö. 836/1432),³⁶ Ali b. Abdullâh b. Ebi'l-Hayr (ö. 836/1432),³⁷ Ali b. Ebi'l-Kâsım (ö. 837/1433).³⁸

İbnü'l-Vezîr'den ilim tahsil eden talebelerinden bazıları ise şunlardır: Salâh b. Ebi'l-Kâsım (ö. 849/1445),³⁹ Muhammed b. el-Hâdî el-Vezîr (ö. 897/1491),⁴⁰ es-Seyyid Abdullâh b. İbrahim el-Vezîr (ö. 897/1491),⁴¹ Abdullâh en-Nahvî (ö.?),⁴² Abdullâh b. Muhammed el-Humzî (ö.?),⁴³ Hüseyin b. Muhammed el-Şazbî (ö.?).⁴⁴

1.2.2. Hadis ile İlgili Eserleri

İbnü'l-Vezîr'e isnat edilen kitapların sayısı hakkında farklı kaynaklarda muhtelif rakamlar verilmektedir.⁴⁵ Yaptığımız çalışmaya göre kendisine ait 43 (kırk üç) eserin varlığını tespit ettik. Bu kitapların ekseriyeti yazma nüshalar halinde özellikle Yemen'in Sa'na kütüphanelerinde araştırmacıların ilgilerini beklemektedir. Biz burada sadece hadis ile ilgili eserlerinden söz etmek istiyoruz.

1. *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebbi 'An Sünneti Ebi'l-Kâsım*: İbnü'l-Vezîr'in en meşhur ve en önemli eseridir. *er-Ravzu'l-Bâsım* bu eserin muhtasarıdır. Selef yoluna döndükten sonra Yemen'deki hocası Cemâluddin b. Ebi'l-Kâsım tarafından kendisine gönderilen ve hadis ehlini hedef alan risâlelere reddiye olarak yazılmıştır. Eserde sadece hadis ile ilgili konular işlenmemiştir. Hadisle beraber akait ve fıkıh usulü konuları da çokça işlenmiştir. Özellikle Zeydiler ile Ehl-i Sünnet arasındaki tartışma konularına bolca yer verilmiştir. Eserde farklı konular işlendiği için ondan istifade etmek zordur. Hz. Peygamber'in özellikleri ve ona yalan isnat etmek, Haricilerle ilgili rivayetler, içtihadın gerekli oluşu, cerh ve ta'dil, Mürsel hadisin hükmü, râvînin adaleti, fasıkın rivayeti, mütevâtir haber, ahâd haberle amel etmek, sahabînin tanımı ve adaleti, kebâir meselesi, iman ve İslam kavramı, içtihadın imkânı, Ebu Hanife (ö. 150/767), Malik (ö. 179/795), Şafii (ö. 204/819), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buharî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875)'e yöneltilen

33 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 316.

34 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 1: 265.

35 el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 83.

36 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 84; el-Akva', *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 102.

37 Mutaassıp bir Zeydîdir. Zeydiliği yayma noktasındaki şiddetli meyli yüzünden hayatının sonraki dönemlerinde hep İbnü'l-Vezîr' ile karşı karşıya gelmiştir. (Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81).

38 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 8; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 81-92.

39 el-Akva', *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 20; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 87.

40 el-Akva' *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 102.

41 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 1: 102.

42 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 1: 102.

43 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 1: 102.

44 Bkz. el-Akva', *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 102; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 87-88.

45 Bkz: Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 80-92; Bağdatlı, *Hediyetu'l-'Arifin*, 2: 190-191; ez-Zirikli, *el-Alâm*, 5: 300.

eleştiriler, Şi'ilerin cerh ettikleri sahabiler ve onların rivayetleri, halku'l-kur'ân, kullun fiilleri, rü'yet ile ilgili tartışmalar ve bu konudaki rivayetler, işlenen konulardan bazılarıdır. Eser hakkında Şevkânî: “Değişik ilimlerle ilgili başka kitaplarda mevcut olmayan pek çok bilgiyi içeren bir kitaptır. Yemen diyarı dışında telif edilseseydi Yemen ve halkı için onur kaynağı olurdu”⁴⁶ ifadelerini kullanmıştır.

2. *er-Ravzu'l-Bâsim fi'z-Zebbi 'An Sünneti Ebi'l-Kâsim*: Eser 817 yılında telif edilmiş olup *el-'Avâsim ve'l-Kavâsim*'in muhtasarı mahiyetindedir.⁴⁷

3. *Tenkîhu'l-Enzâr fi İlmi'l-Asâr*: Eser, matbu olup hadis çeşitleri, isnad, en sahih hadis kaynakları, hadisleri tashih etmenin imkânı, sahabi kavli, i'tibâr ve mütabeât, râvide bulunması gereken şartlar, cerh ve tadîl, hadis tahammül sigaları, nasih ve mensûh, muhtelifu'l-hadis gibi birçok hadis usulü konularını işlemiştir.⁴⁸ Eserin önemli özelliklerinden birisi konuyla alakalı Zeydiyye mezhebinin görüşlerinin de nakledilmesidir. Hadis istihlâhları işlenirken hem hadisçilerin hem de fıkıhçıların görüşlerine müracaat edilmiştir.⁴⁹ Emir San'ânî tarafından şerh edilmiştir.⁵⁰

4. *Muhtasaru fi İlmi'l-Hadis*: Bu eser İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* adlı eserin bir muhtasarıdır. Ancak müellif, eseri ihtisar etmekle yetinmemiştir. Yapmış olduğu ziyade, açıklama, tertip, eleştiri ve tercihlerle adeta müstakil bir eser yazmıştır.⁵¹

5. *Risâletün Şerifetün*.⁵²

6. *Risâletun fi İlmi'l-Eser*.⁵³

İbnü'l-Vezîr başta kalam olmak üzere birçok farklı ilim dalında eserler vermiştir.⁵⁴

1.2.3. Eserlerinde Takip Ettiği İlmî Metot

İbnü'l-Vezîr'in basılmış eserlerine karşın henüz basılmamış, tashih ve tahkik edilmeyi bekleyen birçok eseri mevcuttur. Zira bu eserler tahkik edilip gün yüzüne çıkartılırsa şüphesiz müellifimizin ilmî kişiliği ile ilgili daha çok bilgiye ulaşılmış olunacaktır. Dolayısıyla eserlerinde kullandığı metot için yapacağımız değerlendirme ulaşabildiğimiz kaynaklarla sınırlıdır.

46 Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2: 91; Bağdatlı, *Hediyetu'l-'Arifin*, 2: 191; ez-Zirikli, *el-Alâm*, 5: 300; el-Kettânî, *Fehresu'l-Fehâris*, 2: 1124.

47 İbnü'l-Vezîr, *Ravzu'l-Bâsim*, 1: 18-19; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2: 91; Bağdatlı, *Hediyetu'l-'Arifin*, 2: 191; el-Habeşi, *Mesâdiru'l-Fikri'l-İslâmî*, 135.

48 İbnü'l-Vezîr, “*Tankîhu'l-Enzâr fi Marifeti Ulûmi'l-Asâr*”, thk. Muhammed Subhi b. Hasan b. Hallâk (yy. Dâru İbni Hazm, ts.), 1: 25-259.

49 İbnü'l-Vezîr, *Tankîhu'l-Enzâr* (Mukaddime), 1: 6-9

50 Muhammed b. İbrahim es-San'ânî, *Tevdîhu'l-Efkâr li Me'âni Tenkihi'l-Enzâr*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997); el-Kettânî, *Fehresu'l-Fehâris*, 2: 1124.

51 İbnü'l-Vezîr, *el-Muhtasar fi Ulûmi'l-Hadis*, thk. Ebu Muhammed Abdullah b. Lamh el-Havlânî (Kahire: Daru'l-İmam Ahmed, 2011), 43-54.

52 el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 94.

53 el-Harbî, “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye”, 94.

54 Geniş bilgi için bkz. Özdemir, *İbnü'l-Vezîr el-Yemânî*, 10-30.

İbnü'l-Vezîr, eserini yazarken kime tevcih etmiş ve hangi amaçla yazmışsa metodunu da ona göre seçmiştir. Örneğin *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* adlı eseri, tamamen kendi dönemindeki Zeydiyye ve Mu'tezile âlimlerinin itirazlarına cevaplar mahiyetinde olduğundan muhatabın üslup ve metoduna uygun olarak cedel ve münazara metodu ile yazılmıştır.⁵⁵

İsâru'l- Hakk adlı eserinde kullandığı usûl ve metot ise tamamen farklıdır. Bu eserde cedel metodu yerine daha rahat ve son derece yumuşak bir üslup kullanılmıştır.⁵⁶ Ayrıca bu eserde fırkalar arasındaki kin, nefret, taassup ve tekfir gibi suçlamaları bitirmek istemiştir. Dolayısıyla herkesi fitrata en uygun olan Kur'ân ve sünnet sancağı altında toplanmaya davet etmiştir. İbnü'l-Vezîr'e göre mezhepler arası taassubun en önemli nedeni, Kur'ân ve sünnetten uzaklaşmadır.⁵⁷

İbnü'l-Vezîr, Zeydiyye-Mu'tezile mezheplerinin görüşlerinden ayrılıp Selefin yolunu tercih ettiği zaman kendisine karşı ciddi bir husumet oluşmuştur.⁵⁸ Dolayısıyla söz konusu baskıdan dolayı eserlerinde bazen kendi fikrini açıkça söyleyemediğini, konuları dolaylı olarak ifade ettiğini ve takkiye yapmak zorunda kaldığını belirtmiştir.⁵⁹

İbnü'l-Vezîr, tartıştığı kişilerin usulüne uygun olarak yaptığı münakaşalarla beraber ilim ve fazilet ehlini de tahkir etmeden, saygı içerisinde tembih amaçlı uyarılarda bulunmuştur.⁶⁰ Eserlerinde, üslup olarak çok fazla ağır bir dil kullanmamıştır. Yeri geldikçe düşüncelerini yazdığı veya aktardığı şiirlerle de takviye etmiştir. Eserlerinde tekrarlar çokça yapıldığı için sistematik değildir.

1.2.4. Dinî Fırka, Mezhep İmamaları ve Muhaddislere Karşı Tutumu

Abbasiler döneminde Yemen, Şafiî mezhebi kanalıyla Sünnî anlayışın egemenliğinin yanı sıra Zeydiler ve İsmailîler gibi Şi'i mezheplerin de faaliyet alanı haline gelmiştir. Ancak Abbasilerin Yemen'de hâkimiyetinin sona ermesi ile Zeydilik, İsmailîlik ve Hâricîlik gibi farklı akımların etkinliği daha da artmıştır.⁶¹ Yemen, uzun yıllar etnik ve inanç açısından çok farklı ve karmaşık bir toplum görüntüsü vermiştir.⁶² İbnü'l-Vezîr'in yaşadığı hicri sekizinci asır, siyasi istikrarsızlıktan fazlasıyla nasibini almıştır.⁶³

55 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 1: 225; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 88.

56 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 17.

57 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 16-18. Ayrıca ümmetin birliğine engel olan taassup içi bkz. (Fevzi Rençber, "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları", *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2017): 77-102. www.emakalat.com)

58 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 8.

59 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 151-152.

60 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 3: 453; el-Akva', *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* (Mukaddime), 1: 22.

61 Yusuf Gökâl, "Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 10-15.

62 Gökâl, "Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı", 13-15; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 73-76.

63 İbnü'l-Vezîr, *Tercihu Esâlibi'l-Kur'ân*, 65; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 1: 125, 166, 487, 485, 381.

Zeydiler genel itibariyle Mu'tezile ile birçok konuda aynı görüştedirler.⁶⁴ İbnü'l-Vezîr, Allah'ın sıfatları, tasnif döneminde, sıfatlarla bağlantılı olarak ele alınan önemli tartışma konularında birisi olan⁶⁵ rüyetullah ve kebâir meselesinde hem Mu'tezile hem de Zeydilere karşı çıkmıştır.⁶⁶ İbnü'l-Vezîr, Mu'tezile kelimcilerinin Allah'ın sıfatlarını tevil etmede hataya düştüklerini, Allah kendini nasıl ve hangi vasıflarla nitelendirmişse bizim ona o şekilde inanmak zorunda olduğumuzu belirtmiştir.⁶⁷

İbnü'l-Vezîr söz konusu dönemde insanları, Kitap ve sünnete dönmeye, usul ve fûruda mezhep taassubunu ve taklidi terk etmeye davet etmiştir. Zaruret hallerinde nassların tevil edilmesini kabul eden müellifimiz, müteşâbih ayetlerin tevili ve Allah'ın esma ve sıfatlarının ulûhiyetine yakışmayacak şekilde tevil edilmesine de karşı çıkmıştır.⁶⁸ Dolayısıyla İbnü'l-Vezîr, İsmailiyye'yi, Kur'an'ı çok uzak ihtimallerle tevil ettikleri için mühlidlik ve yalancılıkla nitelemiştir.⁶⁹

İbnü'l-Vezîr, Allah'ın tüm fiillerinde hikmetin gözetildiğini yani Allah'ın fiillerinin mutlaka bildiğimiz veya bilemediğimiz bir illete mebni olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla bu konuda Eş'arîleri eleştirmiştir.⁷⁰

İbnü'l-Vezîr, Ebû Hanîfe'nin yeterince Arap diline vakıf olmadığı ve zayıf kişilerden hadis rivâyet ettiği iddialarına reddiye amacıyla cevaplar vermiştir.⁷¹ Rüyetullâh ile ilgili gelen rivayetlerin bir kısmının İmâm Şafîî tarihi ile geldiğini eleştirenlere, bu konudaki rivayetlerin sadece Şafîî kanalıyla gelmediğini, sahâbe ve tabiînden birçok kişinin bu haberleri naklettiğini belirtmiştir.⁷² Ahmed b. Hanbelî teccîm ve teşbih ifade eden rivayetleri naklettiğine dair iddialar karşısında da müdafaa etmiştir.⁷³ Ayrıca Buhârî ve Müslim'i de ihtilafı bazı ravilerden hadis aldıkları gerekçesiyle eleştirenlere karşı cevaplar vermiştir.⁷⁴

64 Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, thk. Naim Zerkûr (yy., Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 73-75; Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Ferku Beyne'l-Firek*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü İbni Sina, ts.), 36; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Muhammed Fehmi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1992), 1: 153-154; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 138, (2001; Muhammed Ebû Zehra, *İslâmîda Siyasi ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullâh Kaya (Ankara: Anka Yayıncılık, ts.), 51.

65 Mehmet Sait Uzundağ, "Kastallânî (851-923/1448-1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 275.

66 İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsim*, 5: 11-208; *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 460-464.

67 Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu Usûlu'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1992), 128-131, 233; İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 103-104.

68 Bkz. İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 13-14; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2: 90; el-Harbî, "İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye", 46.

69 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 129-137. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1: 199-201; Mustafa Öz, "İsmailiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yay., 2000), 128-133.

70 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 193-194, 195-217.

71 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 307-315; 2: 325.

72 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 306-307.

73 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 295-300.

74 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 164-171.

2. İbnü'l-Vezîr'in Hadis İle İlgili Görüşleri

2.1. Sünnetin Kaynak Değeri

Hız. Peygamber'e nispeti sabit olan sahih sünnetin, İslâm hukukunun kaynaklarından olduğu ve bununla amel etmenin gereği hususunda müctehidler ittifak halindedir.⁷⁵ Bu sonuca, Kur'ân-ı Kerîmde Hız. Peygamber'e mutlaka uyulması gerektiğini ifade eden ayetlerden varılmıştır.⁷⁶

İbnü'l-Vezîr, kendi hayatını âdeta Hız. Peygamber'in sünnetini müdafaa ile geçirmiş ve özellikle *el-'Avâsım ve'l- Kavâsım adlı* eseri, sünnete karşı olan kişilere verdiği reddiyelerle doludur. İbnü'l-Vezîr, Allah'ın kendi elçisini, şu ayet ile onurlandırdığını ve ona mutlaka uyulması, tabi olunması gerektiğini belirtmiştir: “Hayır; Rabbine ant olsun ki aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip sonra senin verdiğin hükmü, içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe, inanmış olmazlar.”⁷⁷ Yine Allah'ın, “Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahiyyledir”⁷⁸ ayeti ile hadisi tasrih ettiğini belirtmiştir.⁷⁹ İbnü'l-Vezîr göre, nakledilen bu ayetler, Hız. Peygamber'e ve onun sünnetine tabi olmanın ne kadar gerekli ve sağlam bir yol olduğunu göstermektedir.⁸⁰ İbnü'l-Vezîr, Müslümanların Hız. Peygamber'e tabi olduklarını, onun fiillerini, sözlerini ve yaşam tarzını takip ettiklerini, hatta Hız. Peygamber'i âdeta bir gölge gibi takip ederek ondan dine dair tüm hükümleri öğrendiklerini belirtmiştir.⁸¹

Hadisin değerini ve kaynak oluşunu şu şekilde ifade etmiştir: “Kur'an'dan sonra öğrendiğim ilk ilim hadis oldu. Çünkü hadis, İslâmî ilimlerin esasıdır.”⁸² Hadis, ayetin şahitliği ile Kur'ân'ın müfessiridir.⁸³ İbnü'l-Vezîr, Hız. Peygamber'in hadis için “Kur'an'ın misli”⁸⁴ tabiri kullandığını ve bu tabirin hadis ve sünnetin değerinin tespiti noktasında son derece önemli olduğunu belirtmiştir. Yine hadisin Kur'ân'a şu noktada müşareketi olan tek ilim olduğunu beyan etmiştir. O da lafzı ve manası malum olup da (mütevâtir) bilerek inkâr edenin, icmâ ile kâfir olduğu hususudur.⁸⁵

Görüldüğü gibi İbnü'l-Vezîr, hadis ve sünneti, Kur'ân'ın müfessiri ve tüm İslami ilimlerin ana kaynağı olarak görmüş, sünnete tabi olmanın Kur'ân ile sabit olduğunu belirterek hadis âlimleriyle aynı çizgide yer almıştır.

75 Abdulkarîm Zeydân, *el-Vezîr fi Usûli'l-Fıkıh*, (Bejrüt: Müessesetü'r-Risâle 2006), 161; Zekiyuddin şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (usûlu'l fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yay., 1996), 79.

76 Bkz. Mâide 5/92; Âl-i İmrân 3/31; Haşır 59/7; Nisâ 4/65; Ahzâb 33/36; en-Nür 24/63.

77 Nisâ 4/65; İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 4.

78 Necm 53/4; İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 6-7.

79 A'râf 7/156-157.

80 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 5.

81 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 5.

82 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 6-7.

83 Bkz. en-Nahl 16/44; İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 6-7.

84 Ebû Dâvud, “Sünnet”, 6. Bkz. Tirmizî, “İlim”, 10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 2.

85 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsım*, 1: 6-7.

2.1.1. Âhâd Haber'in Hücjet Oluşu

Mütevâtir hadis, büyük bir topluluk tarafından rivâyet edildiğinden kesin bilgi ifade eder ve bu rivayetler hadis açısından tetkik dışıdır. Yani onu işiten kimse için tasdik ve kabulü zorunlu olan bir bilgi hâsıl olmaktadır.⁸⁶ Ahâd haber ise mütevâtirin aksine kesin bilgi ifade etmez. Ancak nazârî yani araştırmaya dayalı zannî bilgi ifade etmektedir.⁸⁷ Ulemanın çoğuna göre, sahâbenin haberi vahidle amel noktasında icmâsı vardır.⁸⁸ Yine Hz. Peygamberin, değişik bölgelere valiler ve elçiler gönderip muhatapları dine davet etmesi, ahâd haberle amel edilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir.⁸⁹

İbnü'l-Vezîr, sika kişilerin rivâyet ettiği ahâd haberlerin kabulü hususunda tüm Müslümanların icmâ' ettiğini ve bazı mu'tezilî kelimcilerin dışında ahâd haberin kabulüne karşı çıkan kimsenin olmadığını, söylemiştir.⁹⁰ İbnü'l-Vezîr, ahâd haberin kabulü hususunda tereddüdü olanların sadece muhaddislerin görüşüne değil, aslında Mu'tezile ve Zeydiyye'nin bu konudaki düşüncelerine bakmasının kâfi olacağını ifade etmiştir.⁹¹

Müellifimize göre, sika bir raviden nakledilen sahih bir haberin hem akli hem de naklî ilimlere göre kabul edilmesi gerekmektedir.⁹² Böyle bir tutumun taklit değil, güvenilir kişilerin haberlerinin kabul edilmesi gerektiği ilkesine dayandığını belirtmiştir.⁹³ İbnü'l-Vezîr, Hz. Peygamber'in rü'yet-i hilal konusunda bir arabinin şahitliğini kabul etmiş olmasını ve birçok beldeye elçiler yollamış olmasını, ahad haberin kabul oluşuna delil olarak zikretmiştir.⁹⁴ Ayrıca İbnü'l-Vezîr, sahâbenin de ahâd haberle amel ettiğine dair birçok örnek nakletmiştir.⁹⁵

2.1.2. Tahammül Sığası Vicâdeyle Rivâyet Edilen Hadislerin Değeri

Muhaddisler, hadis tahammül yollarından birisi olan vicâdeyi, bir kitaptan, semâ', icâzet ve münâvele olmaksızın hadis almayı ifade etmek için kullanmışlardır.⁹⁶ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde bu tarzda rivâyet edilmiş hadislere çok rastlanmaktadır. Oğlu Abdullah, *Müsned'*i babasından işitmiş olmakla beraber işitmediği fakat kitapları arasında bulunduğu bazı rivayetleri de *Müsned'e* almış ve

86 Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *el-Mustasfâ*, çev. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1: 197-200; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nezar*, 38-42; es-Suyûtî, *Tedrib*, 2: 632-637.

87 İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nezar*, 50-51; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 22.

88 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 1: 136-139; Zeydân, *el-Vecîz*, 172.

89 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 1: 136-139

90 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 63-64.

91 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 64.

92 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 171.

93 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 172.

94 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 173; Ebû Dâvut, "Savm",14; Tirmizî, "Savm", 7; Nesâî, "Siyâm", 8.

95 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 172.

96 Bkz. Osman b. Abdurrahman Ebû 'Amr İbnü's-Salâh, *Ma'rîfetu Enva'i Ulümi'l-Hadis (Mukaddime)*, thk. Nuret-tin 'Itur (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986), 178; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nezar*, 152.

bunları naklederken “*Babamın kitabında kendi el yazısı ile buldum*”⁹⁷ tabirini kullanmıştır.

Bazı muhaddislerin vicâde ile rivâyet edilen hadislerle amel etmeye cevaz vermemesine rağmen ulemanın ekseriyeti belirli şartlarla nakledilen bu tür rivayetlerle amel etmeyi kabul etmişlerdir. İbnü's-Salâh'ın belirttiğine göre, İmâm Şâfiî ve ashabının bu hadislerle amel ettikleri, hatta bu hadislerle amelin vâcib olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁹⁸ İbnü's-Salâh da “*Eğer bunlarla amel edilmeyecek olursa menkûl ile amel kapısını kapatmak gerekir*” sözü ile bu görüşe katılmıştır.⁹⁹

İbnü'l-Vezîr, vicadenin hadis nakil yollarından birisi olduğunu ve yukarıda belirtildiği gibi Şafiî ve ashabına göre bu rivayetlerle amel etmenin vacip olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰ Zeydiyye ve Mu'tezilenin de vicâde ile nakledilen hadislerle amel etmeye cevaz verdiğini, hatta onlara göre sahâbenin vicâde ile amel etmede icmâ' ettiğini, ifade etmiştir.¹⁰¹ İbnü'l-Vezîr'e göre, Hz. Peygamber'in 'Amr b. Hazm'ı Necrân'a görevli olarak gönderdiğinde kendisine yazdığı mektup,¹⁰² vicâdeye örnek olarak verilebilir. Sonraki dönemlerde bu mektup, sahabe ve tabiin arasında nakledilip gelmiştir. Sahabe ve tabiin kendi görüşleri ile amel etmekten vazgeçip bu mektupta buldukları hadislerle amel etmişlerdir. İbn Müseyyeb'in belirttiğine göre, Hz. Ömer kendi fikrinden vazgeçip bu hadislerle amel etmiştir.¹⁰³

2.2. Cerh ve Ta'dîl

2.2.1. Hadislerin Tashih Problemi

Hz. Peygamber'in sünnetini nesilden nesile aktaran râvîlerin, kendilerinde aranan vasıflar açısından, yaptıkları işin mahiyeti ve ciddiyetine ne derecede layık olduklarını tespit eden ve yine bu râvîlerin durumunun tetkik ve değerlendirme-sini yapan bilim dalı cerh ve ta'dîl'dir.¹⁰⁴ İbnü'l-Vezîr'in eserinde tartıştığı bir kişi şunları söylemiştir: Haberlerin bilinmesi râvîlerin adaletinin bilinmesine bağlıdır. Bu dönemde râvîlerin adâletine veya cerhine karar vermek adeta imkânsız veya çokzordur.¹⁰⁵

İbnü'l-Vezîr'e göre, hadisi bilmek ve bu ilmi talep etmek, ümmet üzerine farz-ı kifâye olan içtihat için gereklidir. İchtihat da dinden olduğuna göre zor veya imkân-

97 Subhi es-Sâlih, *Ulumu'l-Hadis ve Mustalahahu* (Beyrût: Dâru'l-İlm lil Melâyin, 2006), 101-102; Çakan, *Hadis Usûlü*, 55-56.

98 İbnü's-Salâh, *Mârifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddime)*, 180.

99 İbnü's-Salâh, *Mârifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddime)*, 181.

100 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 66-67.

101 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 67.

102 İbn Mâlik, *el-Muvatta*, Kur'ân, 1.

103 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 68.

104 Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Zevâbitu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl 'inde Hafız ez-Zehebi* (Medine: Silsiletu İsdârâtî'l-Hikmet, 1421), 1: 20-21; Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 55-60.

105 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 19-20, 87.

sız olmaması gerekmektedir.¹⁰⁶ Eğer muhalif olan kişi, bunun imkânsız olduğunu iddia ediyorsa o takdirde kişiden teklif düşmüş demektir. Çünkü kişi, güç getiremediği şeyden mükellef değildir.¹⁰⁷

İbnü'l-Vezîr, cerh ve ta'dil kaynaklarına ulaşmanın zorluğundan söz edilmesinin çok garip olduğunu, zira bugün bu ilmi okuyan talebe ve ders veren hocaların İslâm coğrafyasının her mıntikasında mevcut olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla kişinin “*Kendi koltuğuna oturup, ben Hz. Peygamber’in hadisine ulaşamıyorum*”¹⁰⁹ dememesi gerekmektedir. Cerh ve ta'dil ilmine ulaşmanın zorluğundan söz edilecekse aynı zorluk, nakle dayalı diğer tüm ilimler için de geçerlidir. Ayrıca hadis ilminin korunması için âlimler çok büyük gayretler sarf etmiştir. Sened zinciri âdeta bu ilme mahsus bir hususiyet olmuştur.¹¹⁰

İbnü'l-Vezîr, İbnü's-Salâh'ın; mütekaddim hadis âlimleri, bir hadisin sıhhati hakkında görüş bildirmemişlerse biz o hadisin sıhhati hakkında kesin hüküm veremeyiz görüşüne de karşı çıkmıştır.¹¹¹ İbnü's-Salâh, sened zincirini sadece hadisler tedvin edilip kitaplara yazılınca kadarki dönem ile sınırlandırmıştır. Müellifimiz, Nevevî (ö. 676/1277) ve el-İrakî'nin (ö. 806/1403) de bu görüşe karşı çıktığını belirtmiştir. Irakî'nin belirttiğine göre, Ebu'l-Hasan b. Kettân (ö. 627/1229), ez-Ziyâu'l-Makdisî (ö. 643/1245) ve ez-Zekkî Abdulazîm (ö. 656/1258) gibi muhaddisler, İbnü's-Salâh'ın muasırları olmalarına rağmen kendilerinden önceki muhaddislerin sıhhati hakkında bilgi vermedikleri bazı hadisleri tashih etmişlerdir.¹¹² Ancak İbnü's-Salâh'ın, “*Biz kesin olarak hadisin sahih olduğuna, hüküm vermede cesaret edemeyiz*”¹¹³ ifadesinden, hadislerin tashih edilme meselesinin tamamıyla önceki muhaddislere bırakılmasından ziyade bu işin önemine ve sorumluluğunun çok ağır oluşuna dikkat çekmiş olma ihtimali de vardır.

2.2.2. Cerh ve Ta'dil'in İctihâdi Oluşu

Hakkında cerh ve ta'dilin tearuz ettiği râvi hakkında farklı görüşler olması rağmen âlimlerin çoğuna göre cerh takdim edilir ve hüküm ona göre verilir.¹¹⁴ Ancak bu konuda farklı görüşler de vardır. Mu'addillerin sayısı daha fazla olursa o takdirde ta'dil öne alınır diyenler olduğu gibi bu durumda herhangi bir tercihte

106 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 19-20.

107 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 87.

108 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 87.

109 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 88.

110 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 27-28.

111 Bkz: İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddime)*, 16-17; İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 67-68.

112 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 67-68; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, 1: 13-14; Zeynuddin Ebu Fazl el-İrakî, *Şerhu't-Tabsireti ve't-Tezkire*, thk. Abdullatif Hamim ve Mahir Yasin Fahl (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 1: 130.

113 İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddime)*, 16-17.

114 Ahmed b. Ali Hatip el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye* (Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 105; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nezar*, 170-171; es-Suyûtî, *Tedrib*, 1: 364.

bulunulmaz, tevakkuf edilir diyenler de vardır.¹¹⁵ İbn Hacer'in belirttiğine göre müfesser olan cerh, ta'dil ile çelişirse cerh öne alınır.¹¹⁶

İbnü'l-Vezîr, cerh ve ta'dil bir râvîde tearuz edince konunun nasıl çözülmesi gerektiğine geçmeden önce cerh ve ta'dil probleminin “*Kat’i değil, zannî olduğu, ic-mâ’î değil hilafî olduğunu, dolayısıyla konunun tafsilatlı bir şekilde tahkik edilmesi*”¹¹⁷ gerektiğini ifade etmiştir. Yani bizzat cerh ve ta'dil konusu içtihadidir. Âlimlerin görüşlerine göre farklılık arz etmesi mümkündür. Ulemanın üzerinde icma ettiği bir mesele değildir. Müellifimize göre, eğer cerh müfesser değil de mutlak olursa o takdirde konu ihtilafıdır. Hadis âlimlerine göre bu tarz olan cerh, makbul değildir. Zira insanların cerh edilme sebepleri çok farklıdır.¹¹⁸ Şayet müfesser olan cerh, ta'dil ile çelişirse örneğin; bir cârih; râvî falan tarihte öğle namazını terk etti. Mu’addil de bu namazı falan tarihte kıldı veya bu tarihte adam uyuyordu derse o takdirde delile göre hareket edilir ve adam asla cerh edilmez.¹¹⁹ Müellife göre bazen hususi anlamda değil de umumi anlamda tearuz olabilmektedir. Örneğin cârih; râvî namazı ihmal eden ve bazen içki içenlerdendir deyip de mu’addil ise râvînin sika birisi olduğunu söylemesi gibi. İbnü'l-Vezîr’ göre, böyle durumlarda eğer râvînin adâleti Mâlik, Şafiî, Buhârî ve Müslim gibi tevâtür derecesinde biliniyorsa bu tür genel olarak yapılan cerhlere itibar edilmemelidir.¹²⁰ İbnü'l-Vezîr, eğer bu tür cerhe cevaz verilirse zındıkların tüm sahîh kaynaklara, hadislere, sahabeye ve tabîine dil uzatma cüretinde bulunacaklarını belirtmiştir.¹²¹

2.2.3. Râvî'nin Adâleti ve Zaptı

Adâlet ve zapt sahibi olmak, sahîh hadis için gerekli iki vasıftır. İbn Hacer’e göre hadis konusunda yalan söylemek, günlük hayatta yalancılıkla itham edilmek, fisk, cehalet ve bid’at, râvînin adaletini zedelemektedir.¹²² Bir kişinin rivâyet ettiği hadisler, mana yönünden dahi olsa sika râvîlerin rivâyetlerine çoğunlukla uygunsuzsa o kişinin zapt vasfına sahip olduğuna hükmedilir.¹²³

İbnü'l-Vezîr, adâlet kavramını kişinin hiç günah işlememesi tarzında açıklamaya çalışanlara karşı çıkmaktadır.¹²⁴ Ona göre eğer adâlet kavramı bu şekilde tanımlanırsa adil kimse bulmak imkânsız hale gelecektir. Kişiden birtakım kusur ve hataların sadır olmasının doğal olduğunu, zira kişinin tamamen günahsız olması-

115 el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 107; Suyûtî, *Tedrib*, 1: 365.

116 İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nezar*, 171; Suyûtî, *Tedrib*, 1: 310.

117 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 185.

118 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 185.

119 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 186.

120 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 186.

121 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 186-187.

122 İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nezar*, 98-99.

123 Suyûtî, *Tedrib*, 1: 357-358.

124 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 51-52.

nın Kur'ân, sünnet ve akli delillere muhalif olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ İbnü'l-Vezîr, Kur'ân'da bazı peygamberlerin ve velilerin hatalarından söz edilmesini bu konuya delil olarak getirmiştir.¹²⁶ Ayrıca, kişiden günahların ve kusurların sadır olabileceğine dair birçok hadisi de zikretmiştir.¹²⁷ İbnü'l-Vezîr, Şafii'nin "Eğer âdil olmaktan kasıt günahı olmayan kişi olsaydı, biz adil olan kimseyi bulamazdık. Eğer her günah işleyeni de adil sayarsak bu sefer cerh edecek kimseyi bulamazdık. Ancak adil kimse büyük günahlardan sakınan ve iyilikleri günahlarından çok olandır"¹²⁸ dediğini aktarmaktadır. İbnü'l-Vezîr'e göre, adâlet kavramından kasıt, râvînin hiç günah işlememesi değil onun iyiliklerinin günahlarından fazla olması ve cemiyet içerisinde adilolarakbilmesidir.¹²⁹

İbnü'l-Vezîr'e göre râvînin zaptının cerh edilmesi için râvî hatalarının doğrularından daha fazla olması gerekmektedir.¹³⁰ İbnü'l-Vezîr, Zeydilerden bazılarının hata ve doğruları birbirine eşit olan bu tür râvîlerin rivâyetlerini kabul ettiğini de belirtmiştir.¹³¹ Bununla beraber İbnü'l-Vezîr, muhaddislerin bu konuda son derece müteşeddid davrandıklarını ve birçok râvîyi vehmi az da olsa konunun öneminden dolayı cerh ettiklerini belirtmiştir.¹³² İbnü'l-Vezîr, az da olsa insanda hata ve unutkanlığın olabileceğini, zira Hz. Peygamber'in dahi bazı namazlarda vehimde bulunduğunu belirtmiştir.¹³³ Yine rivâyet edildiğine göre, Hz. Aişe, İbn Ömer için bir konuda "O yalan söylemiyor, fakat vehmetti (hata etti)"¹³⁴ demiştir.¹³⁵

2.2.4. Sahâbe'nin Tanımı ve Adaleti

İbnü'l-Vezîr, sahâbenin tanımı ile ilgili fikrini beyan ederken önce kelimenin lugavî anlamından başlamıştır. Ona göre "suhbet" kavramı, iki şey arasında az-çok veya hakiki-mecaz anlamında herhangi bir ilişkiyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹³⁶ Hem Kur'ân hem de hadislerde lugavî anlamda kullanılan bu kavram,¹³⁷ sonraki dönemlerde daha geniş anlamda kullanılmıştır.¹³⁸ İbnü'l-Vezîr, az çok bir kişiyle sohbeti olanı nispet etmek için kullanılan suhbet kavramının, Hz. Peygamber'i bir

125 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 52.

126 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 52.

127 Müslim, "el-Cennetu ve Sıfatu Ehlihâ", 18; Buhârî, "İlim", 26; Tirmizî, "Sıfatu'l- Kiyâmeti", 4.

128 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 54.

129 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 52-60.

130 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 47, 161-162.

131 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 161.

132 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 161-162.

133 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 161-162; Buhârî, "Cum'a", 3; "Şehâdât", 11; Müslim, "Mesâcid", 19.

134 Müslim, "Cenâiz", 9; Tirmizî, "Cenâiz", 24.

135 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 162-163.

136 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 115.

137 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 115-116; Kehf 34/37-41; Buhârî, "Salâtü'l-Cemaa", 18; Müslim, "Kitâbu's-Salât", 21.

138 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 118.

an dahi olsa görme şerefine nail olan Müslümanlar için kullanılmasının normal olduğunu belirterek genel olarak muhaddislerin görüşlerine katılmıştır.¹³⁹

Gerek hadis rivâyetinde ve gerekse inanç ve amelle ilgili olarak İslâm dininin sonraki nesillere aktarılmasında ilk kaynak olmaları bakımından sahâbenin önemi büyüktür. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinde de mevcuttur.¹⁴⁰ Hadis usulüne göre sahâbenin adil olması, diğer ravilerde aranan adâlet ve tezkiye şartlarının onlarda aranmaması demektir. Tabi ki bu durum, onların hiç günah işlemedikleri anlamına gelmemektedir. İnsan olmaları hasebiyle onlar da hata edebilir. Ancak din adına bilerek yalan söylemez ve tahrif yapmaz olarak görülmüşlerdir.¹⁴¹

Ehl-i Sünnet uleması, sahâbenin tamamını fitne dönemindeki savaflara katılmış olsun olmasın adil olarak kabul etmişlerdir.¹⁴² İbnü'l-Vezîr'e yöneltilen bir soruda hadisçilerin, tüm sahâbeyi adil görmeleri eleştirilmiştir.¹⁴³ Söz konusu iddiaya göre, eğer tüm sahabe adil sayılırsa Hz. Peygamber'in yanına gelip giden ve ömründe sadece bir defa Hz. Peygamber'i görmüş olan birçok a'râbînin de adil sayılması gerekmektedir.¹⁴⁴ Hâlbuki Allah Kur'ân'da "Sana odaların ötesinden seslenenlerin çoğu akletmeyen kimselerdir"¹⁴⁵ buyurmaktadır. Hz. Peygamber de bir rivayette "Ali'yi ancak mümin olan sever ve ona ancak münafık olan buğzeder"¹⁴⁶ demiştir. İbnü'l-Vezîr'in tartıştığı kişinin iddiasına göre, yukarıdaki delillere istinaden Hz. Ali'ye karşı savaşanlar veya ona yardım etmeyenler mecruh sayılmalıdır.¹⁴⁷

İbnü'l-Vezîr'e göre muhaddisler, Kur'ân'da sahâbeyi öven ayetler ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak onları adil saymışlardır. Ayrıca sahâbenin adil sayılması, sadece muhaddislerin değil, İslâm ulemasının ekseriyetinin ortak görüşüdür.¹⁴⁸ Hz. Peygamber döneminde yaşayıp da cerhi bilinmeyen her Müslüman, adil olarak kabul edilmiştir. Söz konusu dönemde a'râbîler de Müslüman olduğuna göre onlar da adildir.¹⁴⁹ A'râbî'nin camiye bevletmesine gelince bu durum onun adâletine zarar vermemektedir. Çünkü onun, bu fiilin haram olduğunu bilerek

139 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 116; Buhârî, "Fedâilu's-Sahâbe", 11; İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddime)*, 293; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nezar*, 131-132; Suyûtî, *Tedrib*, 2: 667.

140 Bakara 2/143; Al-i İmrân 3/110; Fetih 48/18-19; Tevbe 9/100; Haşr 59/8; Buhârî, "Ashâbu'n-Nebi", 1; "Şehâdât", 17; Müslim, "Fedâilus-Sahâbe", 52; İbn Mâce, "Ahkâm", 27.

141 Mahmud et-Tahhân, *Teysiru'l-Mustalahi'l-Hadis* (Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 1996), 199; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 170-171.

142 el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, 46-49; İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddime)*, 294-295; Suyûtî, *Tedrib*, 2: 674.

143 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 94.

144 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 94-95.

145 Hucurât 49/4.

146 Müslim, "İmân", 33; Tirmizî, "Menâkıb", 17; Nesâî, "İmân", 20.

147 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 94.

148 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 64-115.

149 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 121.

yaptığına dair elimizde delil yoktur.¹⁵⁰ İbnü'l-Vezîr'e göre, arabiler arasında çölde insanların göreceği yerlerde bevletmek yadırganan bir davranış değildir. Onlara göre olağan bir durum sayılmaktadır.¹⁵¹

“Sana odaların ötesinden seslenenlerin çoğu akletmeyen kimselerdir”¹⁵² ayetine gelince, bu olay onlar Müslüman olmadan önce de gerçekleşmiş olabilir. Eğer Müslüman olduktan sonra nazil olduysa yine ayet onların akılsız olduğunu göstermez. Onların ayetlerin mefhumunu düşünmedikleri, nazik ve kibar olmaları gerektiği yerde yeterince nazik ve kibar davranmadıkları belirtilmiştir.¹⁵³ Zarif ve kibar olmamak ise bir râvînin cerh edilmesine gerekçe değildir.¹⁵⁴ İbnü'l-Vezîr'in belirttiğine göre, Mu'tezile de Hz. Peygamber zamanındaki bir kişinin adil sayılması için onun Müslüman olmasını yeterli görmüştür.¹⁵⁵ Ayrıca, Hz. Peygamber, hilali gören Müslüman bir arabinin görüşüne dayanarak Müslümanların oruca başlamasını istemiştir.¹⁵⁶ Hz. Ali ve Mu'az b. Cebel'i Yemen'e vali, müftü ve kadılık görevlerini yapmak üzere görevlendirmiştir.¹⁵⁷ Bu durum, haberin doğruluğu için karşındaki şahsın Müslüman oluşunun yeterli olduğunu göstermektedir.¹⁵⁸

İbnü'l-Vezîr, sahâbenin adil olduğunu ispat etmek için nazari delillere de müracaat etmiştir.¹⁵⁹ Ona göre, mademki adil kimse kendisinde diyanet ve emanet karineleri açıkça görülen kimsedir, o halde kişinin zahiren adâletini gösteren karineler sahâbede fazlasıyla mevcuttur.¹⁶⁰ Eğer sahâbe din ve şeref bakımından diğer Müslümanlardan daha üstün olmasaydı cahiliye dönemindeki hamiyet ve taassuba rağmen canları pahasına atalarının dinlerinden vazgeçip Hz. Peygamber'e kayıtsız ve şartsız tabii olmazlardı.¹⁶¹

Kendi eserlerini sahih hadisleri müdafaa etmek amacıyla kaleme alan İbnü'l-Vezîr, Şiilerce ta'n edilen sahâbilerin, sadık olduklarını göstermek için hem Sünnî hem de Şiilerin hemfikir oldukları başka şahid rivâyetlere başvurarak konuyu ispat etmeye çalışmıştır.¹⁶² Böylece hem sahâbilerin dini meseleleri nakletmede adil oldukları ortaya çıkmış hem de rivâyet edilen hadislerin, başka tariklerle gelen şahit ve mutabileri de tespit edilmiş olmaktadır. İbnü'l-Vezîr, Şiiler tarafından eleştirilen Mu'aviye, Muğire b. Şu'be ve 'Amr b. 'Âs'ın rivâyet ettikleri hadisleri, tek tek ele almış ve bu hadislerin sıhhat durumunu açıklamıştır. Ardından hadislerin

150 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 121-122.

151 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 122

152 Hucûrât 49/4.

153 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 125-126.

154 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 126.

155 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 96.

156 Ebû Davut, “Savm”, 14; Tirmizî, “Savm”, 7; Nesâî, “Siyâm”, 8; İbn Mâce, “Siyâm”, 6.

157 Tirmizî, “Ahkâm”, 3.

158 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 106-109.

159 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 109.

160 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 109.

161 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 109-110.

162 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 523.

başka tariklerini de zikrederek sahabenin dini meselelerde ne kadar samimi ve dürüst olduklarını ortaya koymuştur.¹⁶³

İbnü'l-Vezîr'in belirttiğine göre, Kutûb-i Sitte'de ahkâm konuları ile ilgili Mu'âviye'den rivâyet edilen hadis sayısı otuzdur.¹⁶⁴ İbnü'l-Vezîr, Mu'âviye'nin ahkâm konularında rivâyet ettiği hadislerin tümünün sahih olduğunu, bu hadislerin fukaha ve Şîilerin görüşlerine muvafık olduğunu beyan etmiştir.¹⁶⁵ İbnü'l-Vezîr, Mu'âviye'den nakledilen hadislerin tamamının sıhhat durumlarını tahlil ettikten sonra bu hadislerin farklı tariklerinin Şîi fırkaları tarafından da kabul edildiğini belirtmiştir.¹⁶⁶ Aynı usulle 'Amr b. el-'As ve Muğire b. Şu'be'nin de rivâyet ettiği hadisleri ele almış ve onlardan nakledilen rivayetler içerisinde zayıf hadisin bulunmadığını belirtmiştir.¹⁶⁷

İbnü'l-Vezîr, Mu'âviye ile ilgili aslında tüm İslâmî fırkalar için ders niteliğinde olan şu tespitlerde bulunmuştur: Sözüünü ettiğimiz hadislerin tamamı Kutûb-i Sitte hadis külliyyatının içerisinde mevcuttur. Bu hadislerin tamamı sahihtir ve bu rivayetlerin hiçbirinde İslâm'ın temel esasları veya dinin genel kaideleri ile ilgili hususlara zıt bir şey yoktur.¹⁶⁸ Mesela, Mu'âviye'nin rivâyet ettiği hiçbir rivayette Hz. Ali'yi kötileyen bir ifade yoktur. Yine kendisi ile savaşılmamasının helâl olduğuna dair herhangi bir rivâyet de mevcut değildir.¹⁶⁹

2.3. Sahih Hadis Kaynakları İle İlgili Tartışmalar

İbnü'l-Vezîr'e eserlerinde sahih eserlerin sahibi olan muhaddislerin sahih hadisin sınırlarını daralttıkları iddiası sorulmuştur.¹⁷⁰ İbnü'l-Vezîr, Buhârî'nin kendi *Sahih*'ini yüz bin hadis içerisinden seçerek yazdığını ve eserine sadece dört bin hadis almış olan Buhârî'nin sahih hadislerin sadece kendi eserinden ibaret olduğunu iddia etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁷¹ İbnü'l-Vezîr, Müslim'in de böyle bir iddiada bulunmadığını, Hâkim en-Nisaburî'nin (ö. 405/1014) de bu konuda farklı düşünmediğini,¹⁷² hatta İbnü's-Salâh, Irakî ve diğer hadis âlimlerin de bu konuda hemfikir olduklarını belirtmiştir.¹⁷³ İbnü'l-Vezîr'e eserlerinde şöyle bir

163 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 524-569.

164 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 524-539. Mu'âviye'nin rivâyet ettiği hadisler için bkz. Buhârî, "İlim", 13; "Sifatü's-Salâti", 77; "Sehv", 8; "Menâkıb", 2; Müslim, "Cumâ", 18; "Savm", 19; İbn Mâce, "Eşribe", 9; "Menâsik", 40; Ebü Dâvud, "Nikâh", 15; "Salât", 75.

165 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 539.

166 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 539.

167 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 543-556. 'Amr b. el-'As ve Muğire b. Şu'be'nin rivayetleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 197; Buhârî, "Cenâiz", 33; "Vudu", 47; "Teyemmüm", 6; "Fedâilü's-Sahâbe", 5; Tirmizî, "Savm", 17; Ebü Dâvud, "Ferâiz", 5; "Libâs", 26; "Savm", 49; "Akdiyye", 2; "Talâk", 49; İbn Mâce, 33.

168 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 541.

169 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 541.

170 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 141-142.

171 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 142-143; Zehebi, *Tezkirat'l-Huffâz*, 2: 556.

172 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'Ale's-Sahihayn*, thk. Ebu Abdurrahmân Mukbil b. Hâdi el-Vadî'i (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997), 1: 39; Nevevî, *Şerhu Sahihî Müslim*, 1: 21-24

173 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 143-44.

itirazda bulunulmuştur: Kutûb-i Sitte'deki hadislerin tamamının sahih olduğu ve İbnü's-Salâh'tan da fakihlerin şu fetvada icmâ ettikleri iddia edilmiştir. O da şudur: Şayet birisi “*Şu iki kapak arasında (Buhârî'nin Sahîhi) Peygamber'in hadislerinden başka bir şey varsa eşim boş olsun şeklinde yemin ederse o kişinin hanımı kendisinden boş olmaz.*”¹⁷⁴ İbnü'l-Vezîr'e muhalefet eden kişi, tüm fakihlerin bir araya gelerek böyle bir konuda icmâ etmelerinin imkânsız olduğunu savunmuştur.¹⁷⁵

İbnü'l-Vezîr, İbnü's-Salâh'tan Kutûb-i Sitte'deki tüm hadislerin sahih olduğu dair bir rivâyetin nakledilmediğini belirtir. Çünkü İbnü's-Salâh'ın kendisi Sünen-i Erba'ada sadece sahih hadislerin değil zayıf hadislerin de olduğunu ve Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde geçen sıhhati tartışmalı mu'allak hadislerin de var olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶ Ayrıca İbnü'l-Vezîr, yukarıda söz edilen icmâyı bildiren kişinin İbnü's-Salâh olmadığını, haberin el-Hâfız Ebu Nasır es-Siciyy'den nakledildiğini debelirtmiştir.¹⁷⁷

İbnü'l-Vezîr, ümmetin Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerindeki mütevatir olmayan rivayetler hakkındaki itimat ve teveccühlerinin, kesin değil zan ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁷⁸ Çünkü bu eserlerde mütevatir ile beraber ahâd haberler de vardır. Eğer ümmetin teveccühleri kat'i ilim olarak görülürse o zaman ahâd olan tüm haberler tevâtür derecesine çıkmış olacaktır. Hâlbuki tüm muhakkiklere göre ahâd olan rivâyetler zan ifade etmektedir.¹⁷⁹

İbnü'l-Vezîr, kendi eserlerinde muhalifleri ile yaptığı ilmî münazaralarda Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan iki maklûb rivayeti örnek vererek bu iki rivâyetin ma'mulün bih olmadığını da belirtmiştir.¹⁸⁰ Hadis biraz uzun olduğu için sadece tartışılan kısmını aktarıyoruz. Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle demiştir: “*Cennetle cehennem, Rabblerinin huzurunda tartıştılar... Hiç şüphesiz Allah, kullarından hiç kimseye zulmetmez. Allah Cehennem için dileyeceği kimseler yaratır da bunlar oraya atılırlar.*”¹⁸¹

İbnü'l-Vezîr, hadisinin bu vecihle sadece Buhârî'de geçtiğini, hem Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği, hem de diğer sahih eserlerde geçen hadis bu vecihle olmadığını ifade etmiştir.¹⁸² Hadisin sahih olan veçhi şu şekildedir: “*Allah, kulların-*

174 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 144-145.

175 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 145.

176 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 145; İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadîs (Mukaddime)*, 24-25. Buhârî'deki mu'allak hadisler için bkz. Mehmet Bilen, “*İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*” (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 156-185.

177 İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadîs (Mukaddime)*, 26-27; İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 146.

178 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 1: 153.

179 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, 1: 19-20.

180 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 233-234; Buhârî, “*et-Tevhîd*”, 25, no: 7015; Müslim, “*ez-Zekât*”, 31.

181 Buhârî, “*et-Tevhîd*”, 25.

182 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 237-239; Müslim, “*Cennet*”, 13; Buhârî, “*Tefsîr (Sureti Kâf)*”, 333; M. Fuad Abdulkaki, *el-Lu'lu' ve'l-Mercân Fimâ İttefeka 'Aleyhiş-Şeyhân* (yy., İhyâu Kutub'l-Arabiyye, ts.), 3: 291.

dan hiç kimseye zulmetmez. Şüphesiz Allah (c.c), Cenneti doldurmak için insanlar yaratacaktır.¹⁸³

İbnü'l-Vezîr, Buhârî'nin bu hadisin sahih olan veçhini, ayrıca *Kitâbu't-Tefsîr* bölümünde Müslim'in de hadisi *Kitâbu'l-Cennet* kısmında zikrettiğini de belirtmiştir.¹⁸⁴ Daha sonra İbnü'l-Vezîr, Müslim, Nesâi ve Ahmet b. Hanbel gibi muhaddislerin bu rivâyeti kendi eserlerine almaktan sakındıklarını belirtmiştir.¹⁸⁵

Maklûb hadis ile ilgili olarak verilen ikinci misal ise şudur: Ebû Hureyre'den nakledilen rivayete göre kıyamet günü hiçbir gölgenin olmadığı günde şu yedi sınıf gölgelenecektir. Onlardan bir tanesi de “*Sol elinin infak ettiğini, sağ el bilmeyecek kadar*”¹⁸⁶ sadakayı gizli verendir. İbnü'l-Vezîr, Müslim'in bu hadiste teferrüt ettiğini, hadisin doğrusu ise Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği “*Sağ elinin verdiği, sol el bilmeyecek*”¹⁸⁷ şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbnü'l-Vezîr, Müslim'in bu maklûb hadisi, diğer hadisleri takviye etmek yani mütâbeât için naklettiğini de belirtmiştir.¹⁸⁸ Ancak, biz hadisin sahih şeklini Müslim'de bulamadık. Hadis Müslim'de sadece bu söz konusu maklûb olan haliyle geçmektedir.¹⁸⁹

Kıscası İbnü'l-Vezîr'e göre, sahih hadisleri belli bir esere tahsis etmek yanlıştır. Buhârî ve Müslim'in *Sahihayn*'ın ümmet tarafından büyük bir teveccühle karşılandığını ancak bu iki eserde de sıhhati ihtilafı bazı rivayetlerin bulunduğunu belirtmiştir. Böylece İbnü'l-Vezîr'in sahih hadislerin kaynakları hususunda muhaddislerle benzer fikirlere sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

2.4. Hadislerin Tevili

Allah'ın sıfatları ile ilgili ayet ve hadislerin tevili hususunda ulema arasında iki görüş mevcuttur. Bir görüşe göre, bu tür nassların anlamları üzerinde konuşmak gerekir. Kişiye düşen, Allah'ın azamet ve ulûhiyetine yakışır bir şekilde bu tür nasslara iman etmektir. Selefin çoğu veya tamamının görüşü bu istikamettir.¹⁹⁰

183 Müslim, “Cennet”, 13; Buhârî, “Tefsîr (Şureti Kâf)”, 333; M. Fuad Abdulbaki, *el-Lu'lu'u ve'l-Mercân*, 3: 291.

Farklı vecihler için bkz. Buhârî, “Tevhîd”, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/150, 16/346, 17/164, 18/267.

184 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 235. Hadis için bkz. Buhârî, “Tefsîr”, 48, no: 4569; Müslim, “Cennet”, 2846.

185 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 237. Hadisle ilgili tartışmalara bkz. Ali b. Halef İbn Battâl, *Şerhu Sahihi Buhârî*, thk. Yasir b. İbrahim (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.), 10: 472; Ebû'l-Fadl Kâdî 'İyâz, *İkmâlu'l-Mu'allim bi Fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmail (yy., Dâru'l-Vefa, 1998), 8: 379; Bedruddin el-'Aynî, *'Umdu'tul-Kâri fi Şerhi Sahihi Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2001), 25: 206; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdî'l-Ervâh* (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, ts.), 1: 278; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13: 445-446.

186 Müslim, “Zekât”, 30.

187 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 234. Hadisin diğer tarihleri için bkz. Malik, “eş-Şîr”, 11; Buhârî, “el-Muhâribîn”, 4, no: 6421; “Zekât”, 15, no: 1357.

188 İbnü'l-Vezîr, *İsâru'l-Hakk*, 234.

189 Müslim, “Zekât”, 91; Mâlik, “el-Câmi”, 56; Tirmizî, “Ebvâbu'z-Zühd”, 53. Hadisle ilgili tartışmalara bkz. Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, 7: 122; Suyûtî, *ed-Dibâce 'ala Sahihi Müslim*, thk. Ebû İshak el-Cüveynî el-Esri (Suud: Dâru İbnü Affân, 1996), 3: 109.

190 en-Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, 3: 19.

Diğer bir görüşe göre ise bu nasların birtakım usul ve kaideler çerçevesinde uygun bir vecihle tevil edebileceğidir.¹⁹¹

İbnü'l-Vezîr'e muhalif olan kimse, muayyen bazı hadislerin tevil edilmesinin mümkün olmadığını ve bu hadislerin bir kısmının teşbih, tescim ve cebr ifade ettiğini iddia etmiştir.¹⁹² Bu hadislerin mutlaka merdûd sayılması gerektiği ve bu hadisleri rivayet edenlerin de cerh edilip tekzip edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁹³

İbnü'l-Vezîr, nasları tevil meselesinin çok çetin bir konu olduğunu ve bu sahada çok dikkat edilmesi gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: “*Bu öyle derin bir denizdir ki kat’i delil ve burhanlarla yüklü geminiz olmazsa seyir alamazsınız, öyle karanlık bir gecedir ki parlak delillerin ışığı olmazsa gecenin karanlığında yürüyemezsiniz.*”¹⁹⁴ İbnü'l-Vezîr'e göre, ahâd haberle gelen rivâyet, bilinen aklî ve sem’î delillerle kesin olarak çelişirse amel, kat’i olana göredir. Bir rivâyet hakkında birden fazla tevil varsa ilimde ehil olanın tercih edilmelidir. Tevil edilirken mecaz ile müteşâbihin birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Bir kelâmın mecaza tevil edilmesi için bazı karineler gerekmektedir. Bu karineler, aklî, örfî veya lâfzî olabilir.¹⁹⁵

İbnü'l-Vezîr, ayetleri te’vil etmek nasıl mümkün ise hadislerin de aynı şekilde te’vil edilebileceğini belirtmiş, zira bunun örneklerinin Kur’an’da Hz. Musâ-Hızır kıssası örneğinde mevcut olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶ İbnü'l-Vezîr’in zaruret halinde hadisleri nasıl te’vil ettiğini göstermek için birkaç örnek zikretmek istiyoruz.

Örnek: 1

Kıyamet günü rü’yetullâhın nasıl gerçekleşeceği konusu ile ilgili uzunca bir hadistir. Hadisin sadece bir kısmını aktarıyoruz: “...Allah onlara tanımadıkları (bilmedikleri) bir suretle tecelli edecek ve -Ben sizin Rabbinizim, diyecektir. Onlar, (Allah’ı tanıyamadıkları için) -Biz senden Allah’a sığınırız! Rabbimiz bize gelinceye kadar bizim yerimiz burasıdır. Rabbimiz geldiği zaman biz onu tanırız diyeceklerdir. Bunun üzerine Allah, onların tanıdıkları sureti ile tecelli edecek ve - Ben sizin Rabbinizim diyecektir.”¹⁹⁷

İbnü'l-Vezîr, hadiste geçen “Ben sizin rabbinizim” ifadesini, “Ben rabbinizin elçisiyim” şeklinde yine “Sen rabbimizsin” yerine de “Sen rabbimizin elçisisin”

191 Eşârî, *el-İbâne ‘an Usûlîl-Diyâne*, thk. Favkiyye Husyn Mahmud (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397), 1: 120-141; Muhammed b. Muhamed el-Mâturidî, *et-Tevhîd*, thk. Fethullâh Halif (İskenderiyye: Dâru'l-Câmiâtî'l-Misriyye, ts.), 1: 44-49; en-Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim, 3: 19; Nurullah Agitoğlu, “Bir Hadisçi Olarak Suyutî'nin Bazı Haberî Sıfatlara Yaklaşımı -et-Tevşih Adlı Eseri Bağlamında-”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2014): 103-123; Mehmet Sait Uzundağ, “XX. Asır Hindistan Hadis Âlimi Siddik Hasan Han'ın (ö. 1307/1890) Allah'ın Haberî Sıfatları ile İlgili Görüşleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2014): 125-145.

192 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 445-446.

193 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 415.

194 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 415; *el-Avâsım*, V3: 261-323.

195 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 420.

196 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 415-447; *el-Avâsım*, V3: 261.

197 Müslim, İmân, 299.

şeklinde tevil etmiştir.¹⁹⁸ “Allah onlara bildikleri surette gelecektir” ifadesine gelince, buradaki suretten murat sıfattır. Yani Allah onların bildikleri sıfat üzere tecelli edecektir anlamındadır.¹⁹⁹ İbnü'l-Vezîr, kendisinin yaptığı tevilin benzer bir şekilde Nevevî tarafından da yapıldığını görünce çok sevindiğini belirtmiştir.²⁰⁰

Örnek: 2

Hız. Musa'nın ölüm meleği ile yaptığı bir tartışma ile ilgilidir. Hadis şu şekildedir: Ebû Hureyre şöyle dedi ki: “Ölüm meleği, Hz. Musa'ya gönderildi. Fakat meleğ Hz. Musa'ya gelince Hz. Musa ona bir tokat vurarak gözünü çıkardı. O da Rabbine dönerek dedi ki: Ey Rabbim beni, ölmek istemeyen bir kuluna gönderdin...”²⁰¹

İbnü'l-Vezîr, hadisin iki vecihle tevil edilebileceğini belirtmiştir. Birincisi, Melek bir beşer suretinde gelmiş ve Hz. Musa da onu tanıyamamış olabilir. Mesela, Hz. Cebrâil, Hz. Meryem'e insan suretinde gelmiş o da meleği tanımamıştır.²⁰² İkincisi, ölüm anı insanın aklını muhafaza edemediği bir durumdur. Mesela, Tûr-i Sinâ'da dağ parçalanıp gidince Hz. Musâ bayılıp düşmüştü.²⁰³ Ölüm anı dağın parçalanmasından çok daha dehşetlidir. Dolayısıyla Hz. Musa'nın bu ruh haleti içerisinde bu tür bir davranışta bulunmuş olabilmesi ihtimal dâhilindedir.²⁰⁴

Kıscası İbnü'l-Vezîr tevilin imkân dâhilinde olduğunu, ayetleri tevil etmek nasıl mümkün ise hadislerin de aynı şekilde tevil edilebileceğini savunmaktadır. Şayet bu tür hadislerin teviline karşı çıkılırsa birçok ayetin tevilinin de reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Kur'ân ayetlerinde birtakım kaide ve kurallar çerçevesinde yapılan tevilin aynısının, hadisler için de geçerli olması gerektiğini savunmuştur.

Sonuç

Zeydî düşüncenin hâkim olduğu bir muhitte yetişen İbnü'l-Vezîr, akli ilimlerde derinleşmeyi mezhebi mücibince gerekli görmüş ve bu uğurda büyük bir gayret göstermiştir. Ancak daha sonra özellikle Mekke'de kendilerinden ders aldığı âlimler onun düşünce dünyasının değişimi için dönüm noktası olmuştur. Okuduğu İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin eserlerinin de etkisiyle müntesip olduğu Zeydiyye mezhebini bırakıp tamamen selefi anlayışı benimsemiştir. Bu durum, insanın yetiştirdiği ilmi ve kültürel ortamdaki bağımsız olmadığını, aksine

198 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 450.

199 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 451-460.

200 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 452-460; en-Nevevî, Şerhu Sahihî Müslim, 3: 18-20; Ayrıca bkz. Uzundağ ve Agitoğlu, “Şârihlerin Müteşâbih Rivayetlere Yaklaşımı -İbnü'l-Mulakkın Örneği-”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 36 (2015): 235-250; Agitoğlu, “Halku'l-Kur'ân ve Ru'yetullah Konuları Bağlamından İbnü'l-Mülakkın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 10 (2014): 99-123.

201 Buhârî, “Ehâdisu'l-Enbiyâ”, 30; bkz. Müslim, “Fedâil”, 42; en-Nesâî, “el-Cenâiz”, 121.

202 Bkz. Meryem 19/17-18; İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 479.

203 Arâf 7/143.

204 İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzu'l-Bâsim*, 2: 479.

sosyo-kültürel ortamın kişinin düşüncelerinin oluşumunda belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Zeydiliği bırakıp Selefî düşünceyi tercih ettiğinden Yemen'de Zeydî ve Mu'tezililerin sert tenkitlerine maruz kalan İbnü'l-Vezîr, Hz. Peygamber'in sünnetini, hadisi ve muhaddisleri savunmak amacıyla muhaliflerine reddiyelerle cevaplar vermiştir. İbnü'l-Vezîr, Yemen coğrafyasının yetiştirdiği, aklî ve naklî ilimlerin ikisini de kendisinde mezcetmiş, sonraki yıllarda düşünceleriyle Emir es-San'ânî ve Şevkânî gibi âlimlerin yetişmesinde katkı sağlayan önemli selef âlimlerinden birisidir. İbnü'l-Vezîr, her fırsatta tüm Müslümanları mezhep taassubunu bırakıp Kur'an ve sünnet sancağı altında toplanmaya davet etmiş ve ehli kible olanları asla tekfir etmemiştir. Kelamcılar ve filozofları aklî istidlâleri naslardan önce kullanmalarından dolayı eleştiren İbnü'l-Vezîr, Mu'tezile, Zeydiyye ve İsmailiye'nin Allah'ın sıfatlarını tevîl etmede hata ettiklerini belirtmiştir.

İbnü'l-Vezîr'in hadis ile ilgili görüşlerini muhalifleri ile tartışırken onlara karşı yazmış olduğu reddiyeler sonucu ortaya çıkan eserlerinden öğreniyoruz. Kendisine muhalefet eden kişinin itirazlarına binaen hadisle alakalı belirli konuları tartışmıştır. Sünnet ve hadis ile ilgili görüşlerinde fûru konularında Zeydiliğin izleri görülse de genel olarak kendisinden önceki muhaddislerin görüşlerine tabi olmuştur. Hatta çoğu zaman Zeydilere karşı savunmacı bir tavır takındığını söylememiz mümkündür.

Hadisi İslâmî ilimlerin esası ve Kur'an'ın müfessiri olarak gören İbnü'l-Vezîr, eserlerinde Hz. Peygamber'in sünnetini, sahabeyi, muhaddisleri tüm gayretiyle müdafaa etmiştir. Cerh ve ta'dilin içtihâdî bir mesele olduğunu, dolayısıyla bu ilkeler doğrultusunda farklı sonuçlara varmanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hadisi tashih etme meselesinin önceki âlimlerin görüşleriyle sınırlı olmadığını, dinde içtihat müessesesi devam ettiği sürece hadisleri tashih etme ameliyesinin de prensip olarak devam edeceğini savunmuştur. Kanaatimizce İbnü'l-Vezîr'in hadisi tashih meselesini içtihat ile ilişkilendirmesi son derece orijinal bir konudur.

İbnü'l-Vezîr, sahâbe tanımını en geniş çerçevede ele almış, Kur'an ve sünnetin sahabenin adaletini tasrih ettiğini, sahabenin dini nakletme hususunda son derece dikkatli davrandığını belirterek dini muhafaza etme ve bizlere nakletme hususunda sahabeyi adil görmeyen fırkaların hata yaptıklarını belirtmiştir. İbnü'l-Vezîr, sahih hadis tabakalarını muhaddislerin yaptığı şekilde tasnife tabi tutarak güvenilir hadislerin Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadisler olduğunu, ancak Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerindeki tüm rivayetlerin sahih olmadığını ve az da olsa tartışmalı olan mu'allak rivayetlerin bulunduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Vezîr, zaruret hallerinde teşbih ve tecsim ifade eden rivayetlerin tevîlinin imkân dâhilinde olduğunu belirterek selef âlimlerinden ayrılmıştır.

İbnü'l-Vezîr, Müslümanlar arası tefrikanın ve çekişmenin son bulmasının an-

caq fitrata uygun olan İslâm'ın temel prensiplerine sarılmakla mümkün olacağına inanmış ve selef çizgisinde kalarak bu uğurda tüm ilmi birikimini sarf etmiş tam bir Kur'ân ve sünnet müdafisidir. Aslında İbnü'l-Vezîr'in yaşadığı onca toplumsal baskıya rağmen inandığı düşüncelerinden vazgeçmeyip tüm Müslümanları her türlü taassuptan uzak, Kur'ân ve sünnet şemsiyesi altında toplanmaya davet etmesi günümüzde bir türlü yakasını tefrika ve taassuptan kurtaramayan İslam âleminin de çokça muhtaç olduğu bir husustur.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Lu'lu'u ve'l-Mercân Fimâ İttefeka 'Aleyhiş-Şeyhân*. yy., İh-yâu Kutubî'l-Arabiyye, ts.
- Agitoğlu, Nurullah. "Bir Hadisçi Olarak Suyutî'nin Bazı Haberî Sıfatlara Yaklaşımı -et-Tev-şih Adlı Eseri Bağlamında-". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy. 2 (2014): 103-123.
- Agitoğlu, Nurullah. "Halku'l-Kur'ân ve Ru'yetullah Konuları Bağlamından İbnu'l-Mülak-kın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 10 (2014): 99-123.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Müsned*. Kahire: Müessesetü Kurtûba ts.
- Aynî, Bedruddîn. *Umdetu'l-Kâri fi Şerhi Sahihi Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2001.
- Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed. *el-Ferku Beyne'l-Firek*. Tahkik: Muhammed Osman. Kahire: Mektebetu İbni Sina, ts.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Kifâye fi 'İlmî'r-Rivâye*. Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetu'l-'Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Asâru'l-Müellifin*. Beyrût: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabiyye, 1955.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa. *es-Sünenü'l-Kubrâ*. Tahkik: Muham-med Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003.
- Bilen, Mehmet. *"İbn Hacer'in Buhârî Savunusu"*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhi Buhârî*. Tahkik: Muhammed b. Nezîr. yy., Dâru Tû-ku'n-Necât, 1422.
- Büreyhî, Abdülvehhâb b. Abdurrahmân es-Seksekî el-Yemenî. *Tabakâtu Sulehâi'l-Yemen*. Tahkik: Abdullâh Muhammed Habeşî. Sanâ: Mektebetu'l-İrşâd, ts.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân et-Temimî. *Sünenu Dârimî*. Tahkik: Hüseyin Selim Ed-Dârânî. Suud: Dâru'l-Muğni, 2000.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'âs b. İshak eş-Şicistanî. *Süneni Ebî Dâvud*. Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrût: el-Mektebetu'l-'asriyye, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm'da Siyasi ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*. Çeviri: Sıbğatullâh Kaya. Ankara: Anka yayıncılık, ts.
- Eş'ârî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak b. Salim b. İsmail b. Abdullâh. *Makâlâtu'l-İslâmîy-yin*. Tahkik: Naim Zerkûr. yy., Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Eş'ârî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak b. Salim b. İsmail b. Abdullâh. *el-İbâne 'an Usû-li'd-Diyâne*. Tahkik: Favkiyye Husyn Mahmud. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2001.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mustasfâ*. Çeviri: Yunus Apaydın. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.

- Gökalp, Yusuf. “Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006).
- Habeşi, Abdullâh Muhammed. *Mesâdiru'l-Fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*. Ebûdâbi: el-Mecme'u's-Sekâfi, 2004.
- Harbî, Ali b. Ali Câbir. “İbnü'l-Vezîr ve Arâuhu'l-İtikâdiyye.” Doktora Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, 1985.
- İrakî, Zeynuddin Ebu Fazl Abdurrahman b. Hüsyn. *Şerhu't-Tabsireti ve't-Tezkire*. Tahkik: Abdullatif Hamim ve Mahir Yasin Fahl. Beyrut: Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Battâl, Ali b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu Sahihi Buhârî*. Tahkik: Yasir b. İbrahim. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd ts.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-Barî*. Tahkik: Abdulkadir Şehbe el-Hamd. Riyâd: Mektebetu'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1421.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Nüzhetu'n-Nezar Şerhu Nuhbetu'l-Fiker*. Tahric: Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Abdulğani. yy., Dâru'l- Fevâid, 2006.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr Eyyub ez-Zer'i. *Hâdî'l-Ervâh*. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, ts.
- İbni Mâce, Muhammed b. Yezid. *Sünenu İbni Mâce*. Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed bin İbrahim bin Ali el-Yemânî. *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebbi 'an Sünneti Ebi'l-Kâsım* (Mukaddime). Tahkik: Şuayp Arnavut. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed bin İbrahim bin Ali el-Yemânî. *Tercihu Esâlibi'l-Kurân*. Kâhire: Matbaatu'l-Kâhire, 1349.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed bin İbrahim bin Ali el-Yemânî. “*el-Muh-tasar fi Ulûmi'l-Hadis*”. Tahkik: Ebu Muhammed Abdullah b. Lamh el-Havlânî. Kahi-re: Daru'l-İmam Ahmed, 2011.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed bin İbrahim bin Ali el-Yemânî. “*Tankî-hu'l-Enzâr fi Marifeti Ulûmi'l-Asâr*”. Tahkik: Muhammed Subhi b. Hasan b. Hallâk. yy., Dâru İbni Hazm, ts.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed bin İbrahim bin Ali el-Yemânî. *er-Rav-zu'l-Bâsım fi'z-Zebbi 'an Sünneti Ebi'l-Kasım*. Tahkik: Ali b. Muhammed el-'Umrân. yy., Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, ts.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed bin İbrahim bin Ali el-Yemânî. *İsâ-ru'l-Hakk 'ala'l-Halk fi Reddi Hilafati ile'l-Mezhebi'l-Hakk Min Usûli't-Tevhid*. Kahire: Matbaatu'l-Adâb ve'l-Müeyyed, 1318.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman Ebû 'Amr. *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis* (Mukaddi-me). Tahkik: Nurettin 'Itir. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kâdî 'ÿyâz, Ebû'l-Fadl 'ÿyâz b. Musâ b. 'ÿyâz. *İkmâlu'l-Mu'allim bi Fevâidi Müslim*. Tahkik: Yahya İsmail. yy., Dâru'l-Vefa, 1998.
- Kâdî Abdulcebbâr b. Ahmed. *Şerhu Usûlu'l-Hamse*. Tahkik: Abdülkerîm Osman. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1992.
- Kannucî, Muhammed Sadîk Hasanhan. *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Meâsiri't-Tirâ-zi'l-Ahiri ve'l-Evveli*. Katar: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuunu'l-İslamiyye, 2007.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musânifi Kutûbu'l-Arabiyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kettânî, Abulhay b. Abdilkerim. *Fehresu'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mucemu'l-Me'âcim ve'l-Me-sihât ve'l-Muselselat*. Beyrût: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadîs İlimleri ve Hadîs Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları 1983.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

- Koçyiğit, Talat. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1992.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1967.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arası Münâkaşalar*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Komisyon, *Ku'rân-ı Kerîm Meâlî*. Ankara: TDV Yayınları, ts.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muamed. *et-Tevhîd*. Tahkik: Fethullâh Halif. İskenderiyye: Dâru'l-Câmiâtî'l-Misriyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî. *Sahihi Müslim*. Tahkik: Muhammed Fuad Abdulkaki. Beyrût: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *Sünenü Nesâî*. Tahkik: Abdulfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetu'l-Metbuât el-İslâmî, 1986.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim*. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1392.
- Nisâbü'rî, Ebu Abdillâh Hâkim. *el-Müstedrek 'Ale's-Sahîhayn*. Tahkik: Ebu Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vadî'i. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsmailiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özdemir, Ahmet. "İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (ö. 840/1436) Hayatı ve Hadisçiliği". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012.
- Özervarlı, Sait. "İbnü'l-Vezîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Rençber, Fevzi. "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları". *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10, sy. 1 (2017): 77-102. www.emakalat.com
- San'ânî, Muhammed b. İbrahim b. İsmail. "*Tevdihu'l-Efkâr li Me'ani Tenkihi'l-Enzâr*". Tahkik: Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Subhi, Salih. *Ulumu'l-Hadis ve Mustalahahu*. Beyrût: Dâru'l-İlm lil Melâyin, 2006.
- Şa'bân, Zekiyuddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (usûlu'l-fıkıh)*. Çeviri: İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*. Tahkik: Ahmed Muhammed Fehmi Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1992.
- Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî. *el-Bedru't-Tâlî' bi Mehâsin min Ba'dî'l-Karnî's-Sâbi'*. Kâhire: Matba'atu's-Se'âdet, 1348.
- Tahhân, Mahmud. *Teysiru'l-Mustalahi'l-Hadis*. Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa. *Sünenü Tirmizî*. Tahkik: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbu'l-İslâmî, 1998.
- Uzundağ, Mehmet Sait ve Nurullah Agitoğlu. "Şârihlerin Müteşâbih Rivayetlere Yaklaşımı -İbnü'l-Mulakkın Örneği-", *The Journal of Academic Sosyal Science studies (JASSS)* 36 (2015): 235-249.
- Uzundağ, Mehmet Sait. "Kastallânî (851-923 / 1448-1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Uzundağ, Mehmet Sait. "XX. Asır Hindistan Hadis Âlimi Sıddîk Hasan Han'ın (ö. 1307/1890) Allah'ın Haberî Sıfatları ile İlgili Görüşleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy. 1 (2014): 125-145.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Zevâbitü'l-Cerhi ve't-Ta'dîl inde Hafız ez-Zehebî*. Medine: Silsiletu İsdârâtî'l-Hikmeti, 1421.
- Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*. Tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkıh*. Beyrût: Müessesetü'l-Risâle, 2006.
- Ziriklî, Hayruddin b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-Alâm*. yy., Dâru'l-İlim lil Melâyin, 2002.